

DILETANDI TEEKOND

Arno Oja. Kajaloodi vari. Artikleid ja arvustusi 1989–2016. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016. 363 lk.

Agaratele kirjanduskriitika lugejatele võib säärane pealkiri kõlada ootamatult, isegi ülekohtuselt. Arno Oja esseid ja arvustusi on ju aastakümneid ajakirjades ja kultuurikülgedel avaldatud, nõnda peaks ta olema samavõrd professionaal kui kes tahes teine kauane osaline ses kirjandusruumis. Samavõrd või enamgi – Toomas Raudam viitab „Kaja-

loodi varju” arvustades Ojale nimelt kui elukutselisele kriitikule.¹ Ja teiselt poolt, kas pole toimetaja-, teaduri- või lektoripalgaliste literaatide kõrval kõik teised paratamatult vaprad diletandid, amatöörid, harrastajad – on’s Oja seda teistest rõhutamisväärselt enam? On neis ametites puhuti olnud ju temagi.

Ent mööngem: ametis püsimine ei

¹ T. Raudam, Arno Oja tuumakas elutoo. – <http://kultuur.err.ee/313414/arvustus-arno-oja-tuumakas-elutoo> (24. X 2017).

pruugi veel kätkeka rahuldaval tase-
mel või lausa erakordseid ametioskusi,
nõnda ei pea need ka diletandil kasinad
olema või puuduma. Arno Oja ise kasu-
tab „diletandi” mõistet (viidates deka-
dentsi käsitleja Bourget’ hinnangule
Ernest Renani kohta) viisil, mis otseselt
kutseoskustesse või -staatusesse ei puu-
tugi: „Diletantism tähendab siin äär-
miselt nautlevat ja püsimatut vaimset
hoiakut [---] ning diletant on inimlikku
lollust põlgav dändi” (lk 307).

Kas või kuivõrd on Oja kriitikuna
sedasorti dändi? Alustuseks võib nen-
tida, et „Kajaloodi varjus” on Oja küll
omajagu edev ja puhuti põlglikki, kuid
need pole ilmtingimata ta kriitilise väl-
jenduslaadi põhijooned. Küll aga on
talle läbivalt iseloomulikud nautlemine,
teatav püsimatuse ning sellest tingitud
ebauhtlus ja pealiskausus; armumine
poetilisse kujundisse kui veetlevasse
nipsasja, armumine oma armumisse,
nipsasja omastamise ja kollektsioo-
nis eksponeerimise protsessi, milles
kujundi sügavam sisu ja väärtus jääb
pahatihti avamata. Oja ise nimetab
oma mõtisklus- või meeliskluslaadi ka
klaaspärlimänguks – nt lk 96, kus ta
leiab „võimaluse harrastada väikest
klaaspärlimängu” [minu rõhk – B. V.],
jäämata juurdlema selle üle, kas ta nii
mitte poetiliste pärispärlite väärtu-
sest mööda ei vaata.

Nõnda siis ei tule siinses käsitlusest
kõrvale jätta ka diletandi kui harras-
taja konnotatsiooni – meenutades,
kuidas Doris Kareva kevadisel Eesti
Kirjanduse Seltsi aastaülevaadete koos-
olekul vastas küsimusele „Kes on har-
rastusluuletaja?” ligikaudu nii: harras-
tusluuletaja suhe luulesse on sedavõrd
harras, et ta paneb selle harduse kirja,
vaevamata end ega oma luulet tehniliste
kaalutlustega.

Arno Oja on harras kirjanduskriitik.
Kui ta ka on õppinud oma hardust var-
jama kuiva ironia või kelmika keele-
mängu taha, on ta kirjatöodes siiski
harjumatus ja puhuti häirivas külluses
„õhkamise märke”. Samuti küllaga pidu-
likku paatost: mitu teksti mõjuvad pigem
lauakõne kui arvustusena. Kahvlikõlin

vastu klaasi kaigub läbi kirjatükkide,
nagu „Tänassilma tüdruk Igaveses Lin-
nas” (käsitletavat Viivi Luige „Varju-
teater” ja Hedi Rosmaga valminud „Ma
olen raamat”), „Avalik paberkandjameil
Toomas Raudamile” (kõnetatava „Ja ära
Kafkat unusta”), „Sümfoonia aegade
kõlakojust” (Helvi Jürissoni „Selle ilma
kõlakojas”), „Teet Kallase mäluteraapia”
(„Kaks meest lauas”)... Kõige enam pais-
tab tavandiretoorikaga silma August
Eelmäe mälestusteraamatust vestev
„Mees kui *Eifeli* torn”: „Aga hingedeaja
kännisel 1931 nägi Valgamaal Hoidre
vallas ilmavalgust poisslaps Kusta Eifel.
Viis aastat hiljem, nime eestindamise
aegu, sai väikemehest August Eelmäe.
Ent Eifelite ettevõtlik töömeheveri ja
külasepatarkus pulbitsevad temas täna-
seni” (lk 277).

Ent üks viidatu ja veel mitmed teks-
tid olegi tähtpäevadeks kirjutatud –
vajalik kultuurilooline žanr seegi. Just
arvukamad argisemad lugemismuljed
äratavad kahtlusi Oja professionaalses
põhjalikkuses. Pindmisel vaatlusel on
need nagu arvustused ikka – seejuu-
res üsnagi keeletundliku ja kindlasti
palju lugenud inimese kirjutatud. Ent
kui süveneda, kasvab nõutus: kus on
neis kirjatöodes uued teadmised teoste
või autorite kohta? Kus on kujundite,
karakterite, süzeeliinide süvaanalüüs,
pikemateks sidusateks mõttekäikudeks
välja arendatud ja näidetega põhjenda-
tud äratundmised teosest ja autori poee-
tikast, käsitletava teose suhtes ülepea
relevantne teave?

Mahukast kogumikust jääb siiski
silma ka mitmeid kirjutisi, milles need
aspektid veenvamalt mõjule pääsevad;
neist hiljem. Ehk varjutab „Kajaloodi
varju” liialt kobav hakatus? „Armas-
tav ja ahastav Visnapuu” (arvustus
Georg Grünbergi koostatud kogumi-
kule „Mu ahastus ja armastus”) alus-
tab taas pidulikult: „Henrik Visnapuu
on 20. aastasaja eesti luuleloo võib-olla
et suurim skald, rahvalik laulik ja loit-
sija, kelle värsside harukordne heakõla
ning meloodiarikkus peibutab viisi-
veeretajaid juba terve sajandi” (lk 13).
Heakene küll – kui silm vesipruuliliku

„aastasaja”/„sajandi” mõttekorduse suhtes kinni pigistada, tekib ju ometi huvi selle vastu, mida Oja sellest värsside heakõlast, meloodiarikkusest ja „häälikumuusikast” esile toob. Järgneb aga faktitihe, ent peaaegu näidetetühi ülevaade Visnapuu teostest, tekstidest, motiividest ja kujunditest – referatiivne loetelu, mis ei sisalda ühegi kujundi või kõlavõtte süvaanalüüsi. Kuna käsitlus ilmus 1993, võib küll väita, et varasemast teada olevat ja üksvahe omajagu mahavaikitut oligi vaja puhtfaktiliselt meelde tuletada, ent Visnapuu konkreetse valikkogu arvustusena avaldatud tekstilt on siiski põhjendatud oodata, et kriitik põhiosas vaeb just selle valiku põhimõtteid, väljajätteid ja suhet autorikuvandiga. Grünbergi töö hindamiseni jõuab Oja aga alles eelviimases lõigus...

Paraku selgub „Kajaloodi varju” edasistest tekstidest, et refereerimine ongi üks Oja põhivõtteid – olgu siis kirjandusloo, autori loomekäigu või ette võetud teose ümberjutustus. (Lk 318 taipab ta isegi selle pikalevenimise pärast vabandada, aga enamasti ei paista selles probleemi nägevat.) Mõistagi on ümberjutustused teatud mahus ja arvustatava teose suhtes relevantset määral konteksti loojana teretunud, ent need peaksid olema vaid analüüsile lähtepunktiks, mitte arvustuse tuumaks. Veel enam – detailsema analüüsita ju arvustust polegi, on vaid pelk tarbetekst või kooliharjutus.

Oja kui kriitiku järgmine põhivõte on samuti emakeeletundidest tuttav: „leia tekstist kõik kujundid”. Seda teeb Oja tihtilugu suure õhinaga: lükib kujundid üksteise otsa ja näitab kee uhkelt lugejale ette. Katkend Helmut Tarandi koguteose „Ürglohotus” arvustusest: „Kuid ristil on ehk su oma poeg ja põhjalvagus silmapiiritul tundral annab varjudele elu. Kusagil valgustab tuletikuga Diogenes eesti rahvatantsu mõökadega ja lendav hollandlanna (mitte too Baturini oma!) kepsutab üldrahvalikku kasatšokki tibla nahaga” (lk 20). Ja see on vaid üks paljudest sarnastest korjetest, mis küll annavad tunnistust lugemisnaudingust, kuid ei selgita, kuidas üks või teine kujund tekstis areneb, milline

on selle koht ja suhe teiste kujunditega teoses kui tervikus, mida see lubab väita kogu autoripoetika ja selle muutuste kohta. Pelk leitud pärlite kokkukõlksutamine ei loo veel uut kirjanduslikku teadmist ja mõistmist.

On’s süvatõlgendaja töö liiga nõudlik – või oleks Oja selleks võimelinegi, ent sellest on talle vähe? Ikka ja jälle on tunda, kuidas Oja pürrib ise intensiivse kujundiloome poole; on tunda iha olla ise poeet, olla kirjanik (nii Rein Veidemann kui ka Janika Kronberg nimetavadki teda „metakirjanikuks”²). Artiklikogu nimikujund on küll omajagu kohmakas ja saatesõnas antud selgitus lööb selle veel abitumalt laperdama, ent kohati võib Oja ambitsioon viia ka väikeste vaimukate õnnestumiseni: „Kõigepealt saatis Jumal Maa peale salapärase emotikoni (:) (elektroonilise silma, lumememme torso) ja too sõi luuletaja Kivisildniku eesnime ära. Siis sai vastne (:)kivisildnik ilmutuse, ujus suvepealinna külje alla ja hakkas kirjastajaks” (lk 206). Sagedamini kiindub Oja oma kujundimängu siiski autori- ja teosepoetika avamise arvel või oma põhivastutust kriitikuna prokrastineerides. Katkend arvustusest Sofi Oksase romaanile „Kui tuvid kadusid”: „Rõõmu- ja linnulembes- tel prantslastel õnnestus heleda tuviga paremini sõprust pidada. Nad suskasid ta koguni laulu sisse, aga siin Euroopa serval sai nende „Kolme tuvi kohvikust” kohvimaja „Kolm pääsulindu”. Eks Eesti rahvuslinnuks kuulutatud lipuvärvides suitsupääsuke nõudis muidugi põlistamist, ent eestlane on oma kodupoolist ikka pidanud pääsupesaks maailma räästa all. Nüüd on meil isegi „Pääsupesa” lasteaed! Ja lapsed lendavad ikka laia ilma justkui pääsukesed. Või siis tuvikesed? Päril tuvid aga kaovad, hüljates pääsupesa kui arenguks sobimatu.” (lk 169) Andestust, aga see on lihtsalt loba.

²R. Veidemann, Metakirjanik Arno Oja vahefiniš. – Postimees. AK 27. VIII 2016. <https://kultuur.postimees.ee/3812613/metakirjanik-arno-oja-vahefinis> (25. X 2017); J. Kronberg, Metakirjanik A ja O. – Looming 2017, nr 3, lk 451.

Eriti drastiline näide Oja belletristilistest katsetustest on Mehis Heinsaare novellikogust „Unistuste tappev kasvamine” ajendatud kirjatöö „Hämaruses helendust otsides” – kui lõpulõigu toimetamisnurin välja arvata, on tulemuseks *fan fiction*, algteose harras ja nautlev treiler, mis arvustusena paraku üsna kasutu. Ehk veelgi enam evelil näib Oja olevat Valdur Mikita metsikute lingvistikate sõna- ja mõttemängulisest eesti-meelsusest, aga sellestki kirjutades jääb ta järelemängijaks, saamata edasimõtlejaks.

Oja kaitseks võib neil juhtudel ju vastu väita, et ta kuulutab ikkagi hingesidet teostega, keele- ja mõttelendudega, levitab siirast kirjandusvaimustust ja see võib niigi ilmunud/ilmuvatele klaarimatele analüüsile olla ergutavaks täienduseks. Kindlasti on kujundilooletelust lustivat Oja meeldivam lugeda kui ta nurinat toimetamisvigade üle (arvestades, kui piinlikult apsuksüllaseks on ta enda teos jäänud) või keele- ja kirjanduspoliitilisi torkeid, mis kipuvad kõlama kohatult, kui ei evi mingit pistmist arvustatava teosega. Mille käsitlus algab näiteks niimoodi: „Ajakirjast Looming tunamulluse aasta luuleülevaadet (Maarja Kangro) taas üle lugedes tuletab end meelde aksioomina võetav tõde, et keel olla kirjutava inimese tööriist. Ent peab too tööriist just tingimata võõramaist päritolu olema? Tekstist teksti korduvad meie kirjasõnas moetermin „diskursus” ning toorlaenuid „mainstriim” (Kangro kirjutab „mainstriim”) ja „trend”. Toona kirjutas Maarja Kangro muuhulgas ka „disursusevälisest [*sic*] luulest”, mis tähendab luule ääremaile jäämist, teatavat „alamõõdulisust.” (lk 189) Kes arvas ära, et jutuks on võetud Ott Rauna koguteos „Iseenese välja näitus”? Ehk oli Raun tolles luuleülevaates mainitud näitena luule ääremaadelt? Kus sellega: „Rauna ta sinna kilda siiski ei arvanud ja tänu talle selle eest!” (lk 189) Oja suudab ka Maarja Vaino Tammsaare-käsitluse vaagimisse poetada lööbi (:):kivisildniku pihta, põlastada siin-seal feministe (välja arvatud Tiina Kirss ja Johanna Ross) ning ala-

tasa keelt teritada mõistete „uusausus”, „uuslihtsus” ja „uussiirus” üle (veidi pikemalt lk 301–302 ja 329). Nende viimati mainitud vändbrändide suhtes on pila küll õigustatud, ent „Kajaloodi varjus” aina kordudes mõjub takkajärele üleküllasena (ehkki jah, mõnda aega need ju kirjanduslikus arutelus käibel olid – praegu on raske mäletada, et keegi neid ülepea võis tõsiselt võtta). Teisal pöördub nõök kriitiku enese vastu – hämmastav, et ülikoolis õpetanu ei tea, mis on longituudne meetod (lk 349).

Kõigi nende vajakajäämist ja rabe-dusilmingute juures ei ole Oja ometi kirjanduslikult ja kriitiliselt kurt ega küündimatu. Ta oskab ära tunda, kirjeldada ja hinnata professionaalset, süvenevat, *belletristilise talendiga* kirjutatud kirjanduslugu ja kriitilist analüüsi – kogumiku plusspoolele võib arvata „Prelüüdi ja fuuga eesti kirjandusloole” (Toomas Haugi „Klassikute lahkumisest”, selle järje arvustus on taas heitlikum ja hüplikum), samuti käsitluse Jaak Rähesoo teatriraamatust „Hecuba pärast”. Veel enam – nagu alguses nentisin, kätkeb „Kajaloodi vari” ka mitmeid sidusaid, haaravaid, autori teose või kogu loomingu suhtes huvi ja elevust äratavaid motiivianalüüse, näiteks „Kaks müüti Rein Salurist” (kuigi veidi jääb siin häirima viitelaiskus ja umbmäärasus varasema retseptiooni suhtes) ja samuti Salurile keskenduv „Rassistumise fenomen”. Lugejate juhatamine „unustatud kirjanike maale” (lk 93) näib olevat Arno Oja südameasjaks ka Kalle Kure ja Rudolf Rimmeli puhul, mõlemat kunagist arvustust tasunuks selle kogu jaoks pikemaks-põhjalikumaks kirjutada, muhedat ja ehk hiljukesi eneseiroonilistki mõttekaaslust ju jagub (Oja Rimmelist: „Tublisti aatlev, väheke heitlik, taoti pateetiline, veidike lorisev, vormirange, ent sisulohakas”, lk 52). Samasugust soojust ja vandeseltslaslikkust kumavad mitmed vastukajad Toomas Raudami teostele. Toekamate arvustuste osaliseks on saanud veel Mart Mäger, Enn Vetemaa, Indrek Hirv, Albert Trapeez, Kalev Kesküla, Tarmo Teder, Andres Langemets (kuigi

viimasegi puhul jätab näitevaesus väidet mõnevõrra õõnsaks, on ometi tunda, et sellesse luulesse on kriitik süvenenud ja sisse elanud).

Niisiis, ennekõike suudab Oja süvitsi minna (laias laastus) põlvkonnakaaslastest meesautorite loomingusse – suurimaks erandiks Ervin Õunapuu, kelle „Väikeses palveraamatus” märkab Oja küll kõnekaid detaile, kuid mõistmatud üldistused annavad tunnistust maailmavaatelisest haakumatusest (hiljem kinnitab seda naiivklerikaalne kaasa-kitmine Toomas Liivi kunagisele „Eesti gootikast” kirjutatud möödalugemise meistriklässile). Veel mitmes arvustuses on analüütilisemad löigud üsna võrdmahuliselt läbisegi edvistamiste, ümberjutustuste, klaaspärlimängu ja kõrvalise teabega. Nõudliku sisutoimetaja toel saanuks nii mõndagi ümber töötada ja tulemuseks kujunenuks märksa kontsentreerituma, kultuuriväärtuslikuma kriitikakogu tuumik. Sellesse tuumakamasse kogusse võinuksid veel mahtuda tajutatvalt läbi mõeldud (ja loengutes ilmselt mitmeid kordi läbi kõneldud) lühiuurimused pagulaspoetide Kalju Lepiku ja Ilmar Laabani loomingust. Paar arvustust väliskirjandusest (Mahmud Darwishi „Meil on sõnadest maa”, juba viidatud Bourget’-käsitus) jäävad küll praeguses valimikus irdu, ent on siiski piisavalt õnnestunud, et tasu-kuks kaaluda nende täiendamist veel mõne laiailma-kaemusega. Visnapuu-referaadi asemel võinuks „Kajaloodi varju” aga alustada tõepoolest sinne varaseim tekst, Loomingus ilmunud ülevaade „Uite ja seoseid eesti luules 1988” – küll mõningate vaieldavustega, kuid siiski teravmeelne ja panoraamne kirjanduslike väärtushinnangute deklaratsioon.

Veel liigset ja segavat: nooremate põlvede kirjanike loominguga Oja hiljem reeglina veenvalt ja kütkestavalt suhestuda ei suuda, vaimutsemisest

või biograafilistest triviaalsustest naljalt kaugemale ei jõua. Ka peamiselt Eesti Ekspressis ilmunud lühiarvustused lisavad praegusele kogule enamjaolt vaid mahtu ja vahtu, mitte sisulist kaalu. Mitmete „unustatud kirjanike maa” asukate teoseid pole Oja mäletamisvääresemaks kirjutanud. Lausa maitselibastusena mõjub „Kirjandus okupeeritud Eestis. Lühiülevaade” – TEA entsüklopeedias ilmunud artikkel või pigem kohatult familiaarses keelepruugis palavikuline loetelu (viisipärase registrivahetuseta jäänud loengukonsept?): „Kirjastusse oli kuhjunud enneolematult palju enneolematut luulet ja noorluuletajate rahustamiseks otsustati nende värsid vihkudesse klammerdada ning vihud siis neljakaupa papist karpidesse toppida” (lk 267). Ning koguteost lõpetav taies „Eestlane ja Eesti riik. Kirjanduslik essee” pürbib ehk sügavatele ja suurejoonelistele üldistustele, aga tõestab kõige halastamatumalt, kuidas Oja ei ole suur publitsist. Ta ajalootaju koosneb käibetõdedest, keelemängud kalduvad labasuse (Taara/taara, „*valitsus = va lits uss*”) ja ühiskonnakriitika kõlab kui nokastanud naabrimehe torin.

Nõnda on „Kajaloodi vari” kokkuvõttes tunnistus kirjandusmeedia „jooksva kriitika” kauasest hädast: kui rööp-rähkluse ajastul kiireid ja viljakaid kirjutajaid napib ning need vähesedki ei kipu tähtaegadest kinni pidama, siis saab premeeritud ojalik usinus, ent sellega kaasneb ebaühtlus ja lausa pelk vormitüüde. Väarikas koondteoses ei pea seda ebaühtlust ometi taastootma: mahult õhem, sisult tihkem *best of* teinuks enam au nii kirjandusele kui ka Arno Ojale, kelles on ometi ka küllalt professionaali. Teda ongi mõeldud kõnetama see mõõndusi ja pehmendusi trotsiv kriitika.

BERK VAHER